

Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru

NORKA MACHIEDO MLADINIĆ

Zagreb, Republika Hrvatska

Poznavajući opće teško stanje u Dalmaciji, Ivan Meštrović je smatrao, kao i mnogi njegovi vršnjaci u to doba, da je jedino rješenje oslobođenje od Austro-Ugarske i osnivanje samostalne, demokratske države južnih Slavena. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata Meštrović je djelovao na osnivanju Jugoslavenskog odbora i svojim poznanstvima i izložbama podupirao njegov rad.

Ključne riječi: Ivan Meštrović, Jugoslavenski odbor, Prvi svjetski rat.

Pred Prvi svjetski rat Ivan Meštrović bio je ovjenčan prvom nagradom na Međunarodnoj izložbi u Rimu. Bio je poznat u europskim metropolama: Beču, Parizu, Rimu, Londonu. Nekolicina Bečana podržala ga je u prvim danima njegova umjetničkog uspona, a ubrzo pod kraj studija bio je prihvaćen na izložbama Secesije; Beč je grad njegova umjetničkog zaleta. Živio je i radio u Parizu i Rimu gdje je upoznao mnoge poznate osobe.

U Beogradu je vjerojatno bio 1904. u povodu održavanja Prve jugoslavenske izložbe, zatim 1906. i 1907. godine. Portretirajući kralja Petra, susretao se s Đorđem i Aleksandrom Karađorđevićem i nekim srpskim političarima. Iako je postao stanovnik svijeta, Meštrović je uvijek bio i ostao Hrvat iz Dalmacije želeći za Hrvatsku bolji život u slobodi i suradnji s ostalim južnim Slavenima. Veća prava priželjkivali su Česi i Slovaci vođeni Tomašom Masarykom, te Poljaci u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Uzor samostalne države bila im je Kraljevina Srbija koja se oslobodila Turaka vlastitim snagama i koja je poticala oslobođenje ostalih južnih Slavena. Snagu Meštrovićeve misli osjetila je nacionalno orijentirana mladež u Dalmaciji i banskoj Hrvatskoj, ponajprije uz pomoć njegovih skulptura Kosovskog ciklusa.

Prvi balkanski rat, posebno uspjesi Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore, ojačali su težnju za slobodom i u drugih slavenskih naroda. Drugi balkanski rat pokazao je međunarodnu zainteresiranost za prostore na Balkanu i mogućnost skorog izbijanja ratnog sukoba između ratom iscrpljene Srbije i moćne Austro-Ugarske Monarhije.¹

¹ Prvi balkanski rat (listopad 1912. - svibanj 1913.) između Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke protiv Turske. Drugi balkanski rat (lipanj - kolovoz 1913.) započeo je napadom Bugarske na Srbiju uz koju su stale Crna Gora, Grčka, Rumunjska i Turska, a završio je podjelom Makedonije.

U tu opasnost Meštrovića je uvjeravao Nikola Pašić, predsjednik srpske vlade. U povjerljivom razgovoru vođenom u Beogradu 1913. Pašić je izvijestio Meštrovića da Rusija, glavni pokrovitelj Srbije, nije još spremna sudjelovati u ratu ako bi on izbio. Smatrali su da im treba najmanje pet godina da se sprema za rat. To saznanje Meštrović je prenio Ivanu Lorkoviću, Frani Supilu i Anti Trumbiću.²

Okupljanje u inozemstvu i prve akcije

Sarajevski atentat, izvršen 28. lipnja 1914. na Franju Ferdinanda, prestolonasljednika Austro-Ugarske, zatekao je Meštrovića u Veneciji gdje je sudjelovao na XI. međunarodnoj izložbi, na kojoj su mu Talijani "ukazali najveću čast izlažući njegove radove u dvorani koja je bila središte i srce izložbe".³ U Veneciji je bilo izloženo 36 Meštrovićevih radova, a u središtu pažnje bila je drvena maketa Vidovdanskog hrama pet metara duga i dva visoka, što je zapravo bio njezin pedeseti dio, u kojem je "izrazio religioznost natprirodnim grčem bola i patnje".⁴ Samo djelo imalo je nacionalni značaj, posebno u kriznom vremenu punom ratnih iščekivanja.⁵

Meštrović je s ocem i suprugom Ružom krenuo iz Venecije put Splita, a već na brodu imao je osjećaj da ga motre i uhode. To saznanje bilo je u Splitu još očitije. Poznanik mu je potvrdio sumnju i upozorio ga o namjeri austrijske vlasti da uhite njega i ostale istomišljenike. Srbija je bila okrivljena za izvršeni atentat i neprihvatanjem Ultimatum mogao je svakog trena izbiti rat. Talijanskim brodom "Ancona" Meštrović je napustio domovinu svega desetak dana prije izbivanja rata.⁶ Na odlazak iz zemlje odlučio se i Ante Trumbić. Još poneki građani slijedili su njihov primjer uvjereni da ostajući u zemlji ništa ne bi mogli učiniti za dobrobit Hrvatske. Vrijeme je bio važan faktor s kojim je trebalo računati. Popis 'sumnjivih' osoba Austrija je imala još od 1908. godine, a dopunila ga je 1912. pred izbivanje Prvoga balkanskog rata.⁷ Kako bi onemogućili svako političko djelovanje, austrijske vlasti pritvorile su 26. srpnja sto četrdeset utjecajnih osoba na prostoru Dalmacije. Politički život u Hrvatskoj kao i u cijeloj Austro-Ugarskoj bio je paraliziran, a zahvaljujući našim emigrantima političko djelovanje preneseno je u inozemstvo.⁸

² Milada PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1925., 8.

³ Kosta STAJNIĆ, "Umjetnost Meštrovića", *Suvremenik* (Zagreb), br. 3.-4., 1915., 113.-121.

⁴ Isto, 116.

⁵ Europske države bile su podijeljene na dva suparnička tabora, Antantu (Velika Britanija, Francuska, Rusija) i Središnje sile (Njemačka, Austro-Ugarska, Italija).

⁶ Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje* (dalje: *Uspomene*), Zagreb 1969., 35.

⁷ M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 10.

⁸ Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1989., II. dio, 334.

Prvi doprinos Ivana Meštrovića okupljanju emigracije početkom Prvoga svjetskog rata bio je u poticanju naših ljudi da napuste domovinu i okupe se u tada još neutralnoj Italiji. U Veneciji su se sastali Trumbić, Supilo i Meštrović. Glavne smjernice njihova rada bile su postići oslobođenje Slovenaca, Hrvata i Srba od Austro-Ugarske i njihovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu. Supilovo stajalište je bilo "ili Jugoslavija ili ništa" dok su oprezniji Trumbić i Meštrović uzimali kao posljednju mogućnost stvaranje "jedne nezavisne hrvatsko-slovenske države, ako Velike Sile ne prihvate ideju stvaranja Jugoslavije ili ako se Srbija ne bi zauzela za jugoslavenski program".⁹ Nešto kasnije pristigli su Julije i Remigio Gazzari, Mičo Mičić i Ljubo Leontić te su se na nagovor Meštrovića 27. rujna 1914. preselili u Rim gdje su se nalazila mnoga strana predstavništva.¹⁰

Meštrović je pomogao u uspostavljanju prvih kontakata sa stranim diplomatima. U diplomatskim krugovima Europe znalo se za Franu Supila i Antu Trumbića, ali Ivan Meštrović bio je poznat i izvan tih krugova – njega su poznavali svi oni koji su pratili kulturne i umjetničke događaje, a na neki način i svi intelektualci. Njegova se popularnost u međunarodnom pogledu ne može usporediti s nijednom drugom osobom među hrvatskim emigrantima toga doba. Ime Ivana Meštrovića otvaralo je mnoga vrata. Dobre poznanike pa i prijatelje stekao je još 1911. godine za vrijeme Međunarodne izložbe u Rimu, a svaki je susret, svaki zajednički ručak koristio u političke svrhe.

U talijanskom tisku bilo je sve više članaka koji su izražavali namjeru da zavladaju većim dijelom naše obale. "Razumije se, da je savezničkim predstavnicima bilo milo, da se raspaljuje talijanski imperijalizam, bez obzira da li je opravdan ili nije, samo da bi se Italija približila njima", prisjeća se Meštrović.¹¹ Raspravljalo se i o opasnosti da se talijanski dobrovoljci iskrcaju u Dalmaciju. Meštrović je tražio da se o toj mogućnosti obavijeste Saveznici, uvjeren da bi se u tom slučaju domaće stanovništvo suprotstavilo Talijanima, te bi se tako uz velike žrtve još više zakomplicirala situacija.¹²

Prvi kontakt naših emigranata uspostavljen je uz pomoć Meštrovića s Ljubomirom Mihajlovićem u srpskom poslanstvu u Rimu. Naši predstavnici su ga izvijestili o namjeri osnivanja organizacije jugoslavenskih emigranata, a on je o tome obavijestio Nikolu Pašića. Posredovanjem Mihajlovića, Supilo, Meštrović i Trumbić primljeni su 28. rujna u audijenciju kod francuskog, a 29. rujna kod ruskog i engleskog poslanika kojima su predali memorandum koji je potpisao Odbor hrvatskih emigranata. Teškoća je bila i u tome što su ova trojica nedovoljno vladala stranim jezicima, a ni jedan od njih nije znao engleski. Cilj im je bio obavijestiti predstavnike zapadnih sila o slavenskom karakteru Gorice, Trsta, Istre i Dalmacije, kako bi osujetili talijanske osvajačke namjere nad tim krajevima, a istovremeno u težnji za oslobođenjem čije-

⁹ Ante SMITH PAVELIĆ, *Dr. Ante Trumbić*, München 1959., 29.

¹⁰ Ljubo LEONTIĆ, *Jugoslavenski odbor u Londonu*, Zagreb 1961., 12.

¹¹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 37.

¹² M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 12.

log našeg naroda troimenog,¹³ Francuski poslanik Camill Barrere primio ih je hladno, ruski poslanik Anatolij Nikolajevič Krupenski ih je saslušao, jedino ih je sir James Rennel Rodd, britanski poslanik, dočekaio ljubazno, gotovo prijateljski. Meštrovića je poznao od svjetske izložbe u Rimu, a Supila preko Seton-Watsonove knjige *O jugoslavenskom pitanju*. Čudio se da su sva trojica iz Dalmacije, pa su oni zaključili da moraju proširiti svoje redove kako bi predstavljali sve južne Slavene u sklopu Austro-Ugarske i tako bili uspješniji kod Saveznika.

Iz banske Hrvatske došao je Franko Potočnjak, te Hinko Hinković, zastupnici Hrvatskog sabora, i Milan Marjanović po izričitom Meštrovićeve nalogu. Još su došli Ivo De Giuli iz Dubrovnika, Gustav Gregorin iz Trsta, Dinko Trinajstić iz Istre, Nikola Stojanović i Dušan Vasiljević, Srbi iz Bosne i Hercegovine, te Niko Županić, Slovenac, etnolog koji je dulje vrijeme živio u Beogradu. Oni su se sastajali i dogovarali o formuliranju cjelokupnih ciljeva narodne borbe. Supilo je bio uvjeren da se hrvatsko pitanje može riješiti samo kao međunarodno pitanje. U programu je rečeno “da se imadu osloboditi od Austro-Ugarske sve zemlje, u kojima žive Jugoslaveni, Srbi, Hrvati i Slovenci, i ujediniti sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu – Jugoslaviju, u kojoj bi bili svi ravnopravni”.¹⁴ Program je poslan predstavnicima Antante, a o njemu je bila obaviještena Srbija i Crna Gora. Nikoli Pašiću smetao je naziv države Jugoslavija izvlačeći se na možebitno protivljenje Rusa, isto tako dao je upute Mihajloviću da se Italija ne izaziva “nego da ih se uvjerava u istovjetnost srpskih i talijanskih interesa”.¹⁵ Tražio je da se umjesto izraza ‘ujedinjenje’ sa Srbijom upotrijebi izraz ‘prisajedinjenje’. Meštrović se prisjeća da taj izraz “mi nismo mogli prihvatiti, jer se kosio s našim shvaćanjem, jer je mirisao po podvojenosti i, napokon, koliki smo da smo mi Hrvati, smatrali smo se narodom koji se može s nekim ujediniti, ali ne ‘prisajediniti’. Osim toga smo razumjeli, da prisajedinjenje može biti i djelomično, t.j. odnositi se samo na neke oblasti ili njihove dijelove”.¹⁶

Na zapadu Europe vladalo je potpuno nepoznavanje prilika na ovom prostoru, a problemima tamošnjih naroda nisu pridavali važnost te su hrvatski emigranti preuzeli dužnost da ih obavijesti o stvarnom stanju na našem prostoru. Tako je Meštrović 1914. oštrim pismom reagirao na članak ruskog publicista i književnika Aleksandra Amfiteatrova, suradnika i dopisnika petrogradskog dnevnika *Russkoe Slovo*, u kojem stanovništvo Istre i Dalmacije smatra talijanskim. Meštrovićevo pismo duboko je pogodilo pisca te je on došao na razgovor s Trumbićem i Supilom, iako se time nije mogla izbrisati šteta nanesena objavom neistine u navedenom članku.¹⁷

¹³ Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918.*, Zagreb 1970., 21.

¹⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 45.

¹⁵ *Isto*, 38.

¹⁶ I. MEŠTROVIĆ, “Krfaska deklaracija i Hrvati”, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), br. 4, 1955., 422.

¹⁷ D. ŠEPIĆ, “Iz korenspondencije Frane Supila”, *Historijski vjesnik* I, Zagreb 1958., 261.-265.

Talijanima je smetao rad naših emigranata te su se oni odlučili preseliti u London, iako su u Velikoj Britaniji samo tri osobe znale za taj program i podržavale ga. To su bili Robert Seton-Watson, Wickham Steed, urednik vanjske politike u *Tajmsu* i arheolog Artur Evans.¹⁸

Frane Supilo bio je naš najaktivniji političar, a s vremenom je stekao veliko povjerenje i simpatije sir Edwarda Greya, ministra vanjskih poslova Velike Britanije. Supilo je u Bordeaux, privremenom sjedištu francuske vlade, 1. listopada 1914. razgovarao s ruskim veleposlanikom Aleksandrom Petrovićem Izvoljskim. Kontakti s Izvoljskim održavali su se i kasnije. Izvoljski je bio oduševljen Meštrovićem te je molio Trumbića da mu ga dovede. Kad mu je Meštrović poklonio manji brončani kip, inzistirao je da priredi izložbu u Parizu kao što je priredio u Londonu. Izložba u Parizu održana je tek za vrijeme mirovne konferencije 1919.¹⁹

Pred sam odlazak naših emigranata iz Italije, u Rim je došao Aleksandar Giers, ruski poslanik u Crnoj Gori, a kako tamo više nije bilo ni Supila ni Trumbića, na sastanak s njim otišao je Meštrović i De Giulli. Poslanik ih je izvijestio o stajalištu Rusije koja će u prvom redu nastojati zadovoljiti interese Srbije i Crne Gore, a sumnjao je u ostvarenje njihova maksimalnog programa.²⁰

Početak veljače 1915. godine Supilo se u Nišu, privremenom sjedištu srpske vlade, sastao s Nikolom Pašićem. Dobio je sliku srpske politike i saznao za Deklaraciju srpske Narodne skupštine od 7. prosinaca 1914., u kojoj je kao srpski cilj rata naznačen: "Oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca." U Nišu je Supilo razgovarao i s Gregorijem Trubeckim, ruskim poslanikom i uvidio je da je još prerano govoriti o uređenju buduće države jer je njegov prijedlog da ona bude 'centralistička federacija' loše primljena.²¹ U Petrogradu je Supilo od Sergeja Sazanova saznao sadržaj pripremljenoga Londonskog ugovora. "Zatim je Sazanov rekao Supilu", kako navodi Meštrović, "da Rusija vodi računa o svim Slavenima, ali da su joj prvi i glavni oni, koji su pravoslavni, u našem slučaju Srbi, za koje će gledati da budu nagradjeni, da se prošire i dobiju makar mali izlaz na more. Nadalje mu je ozbiljno naglasio, kako Rusija ne želi nikakvu Jugoslaviju ni ujedinjenje katoličkih Hrvata s pravoslavnim Srbima."²² Međutim, Rusija se neće protiviti stvaranju samostalne države Hrvatske.

Uz pomoć Miljenka Vesnića, srpskog poslanika u Parizu, Meštrović i De Giulli bili su 1. svibnja primljeni kod Theophila Delcassea, francuskog ministra vanjskih poslova, te su i njemu predali program Odbora. Prema sjeća-

¹⁸ Robert SETON-WATSON, "Kako je postala Jugoslavija", *Nova Evropa* (Zagreb), br. 3, 1926., 65.-94.

¹⁹ M. PAULOVA, *n. dj.*, 78.

²⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 50.

²¹ Frano SUPILO, *Politički spisi*, Zagreb 1970., 58.

²² I. MEŠTROVIĆ, "Krfska deklaracija i Hrvati", *n. dj.*, 423.-424.

²³ Hinko HINKOVIĆ, *Iz velikog doba*, Zagreb 1927., 152.

nju Hinkovića, on ih je obasuo nekim “općenitim, otrcanim i razvedenim frazama”.²³

Nakon dolaska u London, delegacija u čijem sastavu su bili Meštrović, De Giullio, Supilo, Gregorin, Stojanović, Vasiljević i Županić, zatražila je prijam kod sir Edwarda Greya, a kako je ministar bio bolestan, primio ih je 5. lipnja lord Crew. Njegov hladan govor uvjerio ih je u težinu preuzetog zadatka.²⁴

Pašić je Stojanoviću i Vasiljeviću rastumačio stajalište Srbije koje oni trebaju zastupati u Odboru, naime u slučaju da se stvori zajednička država, Hrvati i Slovenci mogu dobiti “ustupke koji ne kvare jedinstvo države i ne otežavaju kristalisanje jedinstvene nacije”.²⁵

Osnivanje Jugoslavenskog odbora

Jugoslavenski odbor osnovan je 30. travnja 1915. u pariškom Hotelu Madisson, samo nekoliko dana nakon potpisivanja Londonskog ugovora. Dana 24. svibnja Italija je ušla u rat na strani Antante. Kako je Velika Britanija bila vodeća država Antante, London je izabran za sjedište djelovanja Odbora. Za predsjednika je izabran razboriti Ante Trumbić, dok funkcije potpredsjednika, tajnika i blagajnika nisu podijeljene. Rad Jugoslavenskog odbora bio je ‘usredotočen u predsjedniku’, koji je imao pravo javno nastupati bez znanja ostalih članova. Predsjednik se prema svojoj želji savjetovao s članom ili članovima pa je Trumbić snosio najveću odgovornost za rad osnovanog odbora. Izvršenje tehničkih poslova prepustio je Josipu Jedlowskom.²⁶ Smatrali su svojom dužnošću da djeluju u punoj suradnji sa srpskom vladom jer se bez Srbije i Crne Gore konačan cilj nije mogao ostvariti.²⁷ Odbor je bio predstavničko tijelo Hrvata, Srba i Slovenaca iz Austro-Ugarske. Legitimnost im je davala, prema Meštrovićevo mišljenju, odluka izaslanika hrvatskog, dalmatinskog, istarskog i kranjskog sabora donesenom na sastanku održanom u Trstu 18. travnja 1915. Tekst odluke kojom u ime svojih stranaka daju pristanak na osnutak predstavničkog tijela, iz Trsta u London donijeli su Trinajstić i Gregorin.²⁸

Naši krajevi nisu bili podjednako zastupljeni u Jugoslavenskom odboru. Najviše članova bilo je iz Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre. Godine 1915. od 17 članova Odbora 11 su bili iz priobalja, a godine 1918. od 36 članova njih 24 bilo je s Jadrana, dakle, dvije trećine.²⁹

Jugoslavenski odbor bio je vrlo slabo povezan s domovinom. Veze su uspostavljali pojedinci kratkim pismenim i usmenim porukama. Tako je Ada Milčinović, dobra Meštrovićeva znanica, prenijela u zemlju 20. ožujka 1915.

²⁴ “Jugoslavenski odbor”, *Jadran*, br. 2., 1915., 3.

²⁵ F. SUPILO, *Politički spisi*, 59.

²⁶ H. HINKOVIĆ, *Iz velikog doba*, 150.

²⁷ M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 74.

²⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 53.

²⁹ Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958.

dvije kratke pismene poruke (skrивene u suncobranu) i više usmenih poruka za Ivana Lorkovića i Milu Starčevića. Odlazeći u Švicarsku na liječenje Frane Barac, rektor zagrebačkog Sveučilišta i Svetozar Ritig sastajali su se s članovima Odbora i povezivali ih s domovinom. Nije postojala veza između Supila i Koalicije iz koje je on istupio, i koja je bila naklonjenija srpskoj vladi nego emigrantima.³⁰ Njihov međunarodni status nije bio reguliran. Kod toga svakako treba uzeti u obzir ratne prilike, a i slično djelovanje ostalih negermanskih naroda u Monarhiji.

U sklopu Odbora postojalo je i razmimoilaženja u stajalištima ne toliko oko konačnog cilja, već više oko načina rada. Trumbić je zagovarao oslobođenje i ujedinjenje pod svaku cijenu, vjerujući da ako se propusti taj povoljni trenutak, propustit će se mogućnost za dugo vrijeme. Supilo se, pak, zalagao da se unaprijed odredi karakter države. Meštrović je prihvaćao Trumbićevo stajalište. Bio je njegov povjerenik i - posebno u prvo vrijeme - zajedno su davali upute Supilu i od njega dobivali izvještaje. Meštrović je na sastancima i skupovima malo govorio i nije iznosio neke svoje posebne programske ideje, bar one nisu zabilježene. Više puta je posredovao između staloženog Trumbića i emotivnog Supila. Kada je Supilo postao malodušan, Meštrović je još uvijek "nepokolebivo vjerovao da će uskoro postati živa stvarnost ono što je u teškim prilikama izgledalo samo utopija".³¹

Meštrović je Supila poznao još iz Rijeke, prije izbijanja rata, kada je, reći će za sebe, bio "mladi i fanatičan nacionalista". Bilo mu je drago što je Supilo podržao njegovu namjeru izlaganja u Rimu 1911. u sklopu srpskog paviljona. Supilo je posjetio izložbu, susreo se s Meštrovićem i poduze su tom prilikom razgovarali. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata zblížili su se i postali dobri prijatelji radeći u Odboru, "svaki drugim načinom i drugim sredstvima". Supilo je povjeravao Meštroviću "svaki svoj potez, svako svoje otkriće, svaku svoju bol i muku". Meštrović iznosi Supilovo stajalište, a iz svega se nazire da je to i njegovo mišljenje koje će kasnije i sam slično izraziti.

"Svoje je prijedloge (Supilo) tumačio povijesnom nuždom, iako su sva tri jugoslavenska naroda etnički jedno, oni ipak imaju različitu prošlost i svaki svoju posebnu nacionalnu svijest, koju ne treba niti bi bilo pametno, a ni moguće, lomiti ili brisati, nego sve treba uskladiti u državnoj zajednici, pošti-vajući svačiji doprinos. Samo na taj način će se u toku vremena postići željena i skladna simbioza."³²

U tijeku 1915. godine osnivale su se podružnice Jugoslavenskog odbora u Parizu, Ženevi, Petrogradu, Clivelandu, Velparaisu i Washingtonu. Jedno od važnih središta širenja jugoslavenske misli bilo je među našim iseljenicima u sjevernoj, a posebno u južnoj Americi. Oni su bili značajni za rad Odbora ne samo zbog propagiranja ideja koje je zastupao Odbor, već prikupljanja novca

³⁰ J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 355.

³¹ Kosta MILUTINOVIĆ, "Ivan Meštrović i borba za Dalmaciju", *Radovi*, br. 29/30, Zadar 1982./1983., 249.

³² I. MEŠTROVIĆ, "Uspomene na Franu Supila", *Hrvatska revija* (Buenos Aires), br. 4, 1957., 317.-334.

nužnog za ostvarenje akcija i uzdržavanje članova, te odazivanjem dobrovoljaca, budućih boraca. Posebno uspješni u tom radu u južnoj Americi bili su Ljubo Leontić i Julije Gazzari, a u sjevernoj Milan Marjanović. Leontić je djelovao preko Jugoslavenske ujedinjene omladine. Ona je ilegalno osnovana na kongresu u Beču 1914. Bila je riječ o organizaciji nacionalističke omladine borbena usmjerena koja nakon izbijanja rata više nije mogla djelovati u domovini. Mladi su poticali osnutak Jugoslavenskog odbora i dobrovoljačkih grupa nazvanih Jadranska legija, a kasnije Jugoslavenski dobrovoljci u čije su se redove i sami uvrstili. Oni su u početku zamjerali Trumbiću što odugovlači s osnivanjem Odbora, znajući za diplomatske namjere Italije, i upućivanje dobrovoljaca na bojište. O radu Odbora i o Meštrovićevu zalaganju i uspjehu njegovih izložbi redovito je obavještavao *Jadran*.³³ Koliko se Meštrovića cijeni- lo, vidi se i po tome što je jedna podružnica Odbora u Čileu, u Taltolu, nosila njegovo ime.

Jugoslavenskom odboru bio je važan odnos sa Srbijom. Ona je trebala biti njihov glavni saveznik i oslonac, ali rano su se javile sumnje u njihovu iskrenost. S vremenskim odmakom, Meštrović je napisao: "Čim smo počeli stvarati Jugoslavenski Odbor i formulirati svoj program, osjetili smo razliku između našeg gledanja i onoga vlade Kraljevine Srbije. (...) koja je silom političkog zbivanja, bila glavni i vodeći faktor za takvo ostvarenje. U Srbiji, da ne rečem srpstvu, nije bilo ni tradicije a ni volje za jednu širu jugoslavensku koncepciju, i to ni kod vodećih političara niti kod crkvenih i vojničkih osoba, a nisu ni svoje narodne mase - koje uostalom nisu imale nikakve riječi - za to pripremili. Njihov program i glavna parola bila je: osloboditi sve srpstvo i okupiti ga u Srbiji. No budući da u nijednoj oblasti, na koju su aspirirali, nije postojala srpska većina, trebalo se poslužiti i parolom jugoslavenstva. (...) Mi Hrvati smo bili odlučno za zajednicu, naravno uz pretpostavku, da Hrvati i Hrvatska budu čimbenik ravan Srbima i Srbiji."³⁴

Stanje u Srbiji znatno se pogoršalo nakon što je Bugarska u listopadu 1915. zaratila protiv nje s namjerom da joj preotme Makedoniju. Srpska vojska, u nemogućnosti da se i dalje brani protiv Austrijanaca i sada još i Bugara prepustila je zemlju okupatorima, a ona se s članovima vlade, mukotrпно i uz velike gubitke, probila preko albanskih planina potkraj 1915. do Jadranskog mora odakle su ih Saveznici prebacili na otok Krk. Tragedija Srbije i slom njezine vojske ojačalo je želju dobrovoljaca da se što prije uključe u borbu na solunskom bojištu, koje je otvoreno 1915. ulaskom Grčke u rat na strani Antante. Dobrovoljcima su se trebali priključiti hrvatski i slovenski zarobljenici s talijanskog i ruskog bojišta, ali prije toga trebalo je riješiti neke nesporazume oko formiranja jugoslavenske legije i njihova statusa.

Ovisno o općoj situaciji, mijenjalo se donekle i stajalište srpske vlade. Iznošenje srpskih političara o stvaranju 'velike Srbije' kao jedine mogućnosti hrvatski članovi Odbora prihvaćali su "kao izraz provincijskog samolju-

³³ *Jadran* je bilo glasilo Jugoslavenskog društva u južnoj Americi, osnovanog 1915. nakon dolaska Miće Mičića, izaslanika Odbora. Glavni urednik *Jadrana* bio je Ljubo Leontić.

³⁴ I. MEŠTROVIĆ, "Krfška deklaracija i Hrvati", 421.

blja (izrečene) od neodgovornih čimbenika, makar da su bili brojni”. Držali su da će se stajalište izmijeniti nakon oslobođenja i ujedinjenja. Ipak, teško im je padalo što srpske članove Odbora “ni najmanje ne uznemiruje Londonski pakt, po kome bi Istra i Dalmacija pripale Italiji.”³⁵ Smatrali su da o nesuglasicama sa srpskom vladom ne smije nitko saznati, pogotovo Italija, koja bi situaciju odmah iskoristila.

Saveznička deklaracija predana je 4. VI. 1915. u Nišu Nikoli Pašiću u kojoj nude Srbiji kao kompenzaciju za Makedoniju teritorij Bosne i Hercegovine i dio jadranskog primorja. To je saznao Supilo u razgovoru s Greyom i prenio je Meštroviću. Trumbić je smatrao da bi ta deklaracija mogla omalovažiti i opovrgnuti Londonski ugovor, jer je u deklaraciji stajala formulacija ‘odlučiti slobodnom voljom naroda’. Srpska vlada odgovorila je neodređeno spominjući zajedničku borbu za oslobođenje.³⁶

Trumbić je vjerovao da će do ujedinjenja doći, da je to “neminovan povijesni proces”³⁷ koji rat može ubrzati. Njegovo stajalište bilo je “da Srbi ovu stvar jedinstva i ujedinjenja shvaćaju sasvim jednostrano, ekskluzivistički, tako da je po njihovim kriterijumima to za naš hrvatski zapadni dio i ne bi bilo nikakvo oslobođenje, nego jedno novo osvajanje, u kome će se osjećati zarobljenim u srpsko-ortodoksnom ekskluzivizmu, te neće moći da vrijede ništa”³⁸ U razgovoru sa Srbima koje je Meštrović susretao, Milenom Vesnićem, Jovanom Cvijićem, Stojanom Protićem, Matom Boškovićem, Božom Markovićem, sveučilišnim profesorom, predsjednikom Slavenskog juga, šefom presbiroa u Ženevi, Lazom Markovićem, Grolom i Kumanudijem, spoznao je njihovo mišljenje o jugoslavenstvu. Svi su oni bili za veliku Srbiju, da dobiju izlaz na more, a jugoslavenstvo je za njih bila samo neostvariva teorija, tek geografski pojam i ništa drugo. Ljuba Jovanović, srpski ministar unutarnjih poslova, prema Meštrovićevom sjećanju, rekao je u Rimu 1915.: “Da dobijemo Bosnu i Hercegovinu i izlaz na more, a za drugo nas nije briga, zato će biti i kasnije vremena.” Ili još točnije: “Bosnu i Hercegovinu, Boku i Dubrovnik da nam je dobit, ostalo Primorje će uzeti Talijani, a Hrvatska će ostati Mađarima.”³⁹

Meštrovićeve izložbe u Velikoj Britaniji

Meštrović nije mnogo pridonio razradi idejnih programa Odbora, već je sudjelovao u njihovoj realizaciji, tj. svojim istupima, a posebno preko svojih djela bio je ideološki poticatelj ideje ujedinjenja. Veliko značenje imale su njegove izložbe organizirane diljem Velike Britanije u ratno doba od 1915. do 1918. godine. O njegovu djelovanju u podizanju nacionalne svijesti

³⁵ Isto, 424.

³⁶ M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 124.

³⁷ Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić, politička shvaćanja i djelovanje*, Split 1991., 96.

³⁸ Isto, 88.

³⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 49.

pisao je Leontić prisjećajući se izložbe Meštrović – Rački i one pod nazivom ‘Nejunačkom vremenu u prkos’ u Zagrebu 1910. koje su bile “prolog, uvertira, velikog pohoda”. U predratno doba Meštrović je imao snagu proroka, smatra Leontić. “Ali – prorok i ovoga puta nije bio saslušan u svojoj otadбини.” Tek za vrijeme rata, nakon ‘Golgotе’ srpske vojske, bio je potreban “slavodobitni Meštrovićev pohod – pa da shvati (narod) i Marka i Miloša i Meštrovića i – sebe”, time označava Leontić značenje Meštrovićevih izložbi u Engleskoj.⁴⁰

Inicijatori i glavni pomagači pri organiziranju Meštrovićeve izložbe u prestižnom Viktorija i Albert muzeju bili su Seton-Weston i Steed, svjesni da ova izložba ima politički i nacionalni značaj. Namjera je bila pokazati Englezima da Jugoslaveni osim hrabrosti posjeduju i kulturne sposobnosti, te da imaju velikog kipara, Hrvata iz Dalmacije.⁴¹ “Savršenija propaganda ne daje se zamisliti”, bilo je mišljenje Seton-Watsona.⁴²

Priprema izložbe zahtijevala je veliki trud, a bilo je i nesuglasica oko toga. Srpsko poslanstvo protivilo se plakatu za izložbu na kojem je pisalo «Ivan Meštrović jugoslavenski umjetnik» i zahtijevalo je da se napiše «srpski umjetnik». Profesor Jovan Cvijić je, u ime Mate Boškovića, srpskog poslanika u Londonu, pokušao posredovati. Meštrović se prisjeća da je Cvijiću odgovorio: “Vi znate, g. Cvijiću, da je meni u srcu svejedno i da nisam nikad davao ispravka kad je pisalo ‘srpski’, ali kad se Bošković protivi jugoslavenskom, onda bih ja mogao samo onako napisati, kako jest hrvatski! S ovim ‘jugoslavenski’ htio sam reći jedno i drugo, to jest, da smo jedno. A u današnjem momentu kad Bošković zna o čemu se radi, pa da sam se rodio (i) u Nišu, trebalo bi u ovu svrhu metnuti onako, kako je napisano na plakatu.”⁴³

Izložba je bila u znaku jedinstva Jugoslavena. Dok je Bošković otvoreno izražavao svoje negodovanje te na otvorenju nije ni bio, iz Pariza je u ime Srbije doputovao Vesnić.

Izložbu je otvorio 24. lipnja 1915. lord Robert Cecil, državni tajnik britanskog ministarstva vanjskih poslova. Na otvorenju su bili samo uzvanici, članovi Odbora, srpski poslanik Vesnić, predstavnici čehoslovačke emigracije Tomaš Masaryk i Edvard Beneš i drugi odličnici. Govor Cecila prenijele su mnoge engleske novine. Jedlowski, izvjestitelj Odbora, bio je uvjeren u iskrenost Engleza u prihvaćanju Meštrovićeve umjetnosti.

U prvom broju *Jadrana*, 11. studenog 1915. bio je tiskan govor lorda Cecila koji je istaknuo da Meštrovićeva izložba pobuđuje opći interes zbog nekoliko razloga. Prema njegovu mišljenju umjetnikova djela pokazuju “oduševljenje za ujedinjenje rase, veliku sposobnost za podnašanje nezasluzenih patnja i odanost idealima u koje vjeruje”. Govornik ima pred očima trenutačnu situaciju u kojoj je Njemačka glavni neprijatelj, tako i ovom prilikom ne može a da ne spomene da se godinama veličala Njemačka u kulturi i civilizaciji i doda-

⁴⁰ Ljubo LEONTIĆ, “Jugoslavensko kulturno jedinstvo”, *Jadran*, br. 53-58, 1916., 28.-33.

⁴¹ I. MEŠTROVIĆ, “Uspomene na Franu Supila”, 327.

⁴² R. SETON-WATSON “Kako je postala Jugoslavija”, *Nova Evropa* (Zagreb), br. 1, 1927., 10.

⁴³ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 53.

je: “Kad bi se od nas zahtijevalo, da njemačku kulturu pretpostavimo srpskom barbarizmu, mi bi odgovorili: *Najprije proizvedite jednog takmaca umjetničkoj veličini ovoga jedinstvenoga umjetnika, i tek onda ćemo moći da diskutujemo o vašim zahtjevima.*” I nastavlja “Moguće je, da će se u budućim vremenima ovaj rat posmatrati kao ishodišna točka jednog novog utjecaja u Europi, kakvog nije bilo od pet vjekova unatrag. Možda ćemo moći da tekovinama njemačkog materijalizma stavimo nasuprot poeziju i idealizam jugoslavenske rase.(...) Među uslugama, što će ovaj rat učiniti čovječanstvu biće, možda, jedna od najvećih: oslobođenje jugoslavenskog naroda i jugoslavenske rase za njihov prirodni razvitak.”⁴⁴

Na izložbi su prevladavala djela vezana uz Kosovski ciklus koja su u tim ratnim vremenima uz dosta napora dopremljena iz Splita i Beograda. Upitan što zapravo predstavlja Vidovdanski hram, Meštrovićev odgovor bio je tiskan u engleskim novinama. Vidovdanski hram za Meštrovića je pun simbolike u kojoj je sadržana “čitava historija jednog naroda, njegovih stradanja, muka i poniženja, i u isto vrijeme simbol njegova ponosa i izvor nade”. Naš narod je prošao mnoge velike bitke, ali prema Meštrovićevu mišljenje Kosovska bitka imala je veliko značenje i ostala je duboko u sjećanju naroda. Kosovska bitka je za autora simbol stradanja cjelokupnog naroda i on je tako prihvaća. Potpuno zanemaruje činjenice; nisu mu važne brojke ni godine, ni povijesna istina. Za Meštrovića: “Vidovdanski hram jest hram religije krajnjega požrtvovanja”, prelazi i nacionalne okvire i njegov Slijepac-svećenik “hodeć po zemlji, gleda u carstvo Vječnosti, odakle se vidi, da su svi ljudi braća, sve vjere samo jedna velika vjera, sve crkve plamenci koji gore u slavu jedne vječne vatre koja ih je sve užegla i koja sve rasvjetljuje.”⁴⁵

Deset dana kasnije, tj. 10. rujna Meštrović je napisao članak vjerojatno potaknut napadom Bugarske na Srbiju, čime se ona našla u bezizlaznom položaju. Meštrović se nije smatrao političarem, iako članak ima političko značenje. Svoje tadašnje mišljenje iznio je uvjerljivo i neposredno; može se to osjetiti u njegovim riječima: “Ne osjećam se ni zvanim ni sposobnim da vam govorim o politici, niti vi to, nadam se, od mene tražite. Ja mogu da vam kažem samo ono što jedan čovjek moje rase osjeća u ovim strahovitim časovima u kojima se nalazi Srbija koja je uzela na sebe zadatak, da cijelo naše jugoslavensko pleme oslobodi iz teškog ropstva i duge muke i da omogući ujedinjenje njegovo.” Meštrović želi vjerovati Srbiji: “Srbija je dokazala snagom svojeg borbenog požrtvovanja i čistoćom svoje koncepcije i povjerenjem, koje uživa u čitavoj našoj rasi, da je jugoslavenski Pjemont. Ona je toga svjesna, a ima i dovoljno volje, da do kraja izvrši svoju ulogu Pjemonta.” Saveznici su dužni, smatra Meštrović, da pomognu u ostvarenju tog zadatka. Prema Meštrovićeva mišljenju Bugarska ne mora biti problem, naima kada bi i ona ušla u zajednicu južnih Slavena, pitanje Makedonije više ne bi postojalo. Dakako, Meštrovića boli

⁴⁴ “Meštrovićeva izložba u Londonu”, *Jadran*, br. 53-58, 1915., 32.-33.

⁴⁵ I. MEŠTROVIĆ, “Ideja Kosovskog hrama”, *Jadran*, br. 3, 1915. Članak je kod nas tiskan 1919. pod istim naslovom u *Savremeniku*, br. 6, 1919., 273.-275. Tada su upravo kipovi Kosovskog ciklusa bili bitan argument za pridobivanje Meštrovića u Beograd, a time i na stranu Srba.

kako se Saveznici odnose prema Dalmaciji, Istri i Primorju kao s teritorijem za namirenje drugih potraživanja. I Meštrović nastavlja: “Srce mi se steže pri pomisli, da ma i koji dio našeg istočno-jadranskog Primorja poslije ovoga rata jednostavno promijeni gospodara, umjesto da se oslobodi i privede narodnoj cjelini.” Jedino je rješenje Jugoslavija, i traži da to Saveznici shvate. On dalje tumači: “Ovaj rat je započela Austrija u času kad je osjetila, da joj Srbija ugrožava egzistenciju, ne možda svojom ratobornosti, nego svojim moralnim oslobodilačkim duhom, koji krijepi vjeru austrijskih Jugoslavena u skoro oslobođenje i ujedinjenje.(...) Srbija je danas mandator svih neslobodnih Jugoslavena i ona neće i ne može da trguje sa dijelovima narodnog posjeda niti da pristane na cijepanje naroda.”

I dalje, gotovo pjesnički, Meštrović je napisao: “Ona krv, koja je Vardarom tekla, bila je preskupa, a da bi se Srbija te rijeke odrekla; one su suze, što su niz dalmatinsko-istarsko sivo kamenje tekle u Jadran, bile su pre gorke, a da bi topovi ikakvoga kalibra ili dreadnoghti ikakove veličine mogli spriječiti da na tom gordom stijenju razvije svoj barjak sloboda; uzdasi, pregaranja i zanosni Hrvatske pre skupocjeni su, a žilavost Slovenije pre potrebna, a da – pored izgažene Bosne –Hercegovine – ne nadju svoje ublaženje, svoje dostojno mjesto i svoje spasenje u jednoj bratskoj cjelini sa slobodnim oslobodiocima Srbije i Crne Gore.”⁴⁶ Ovaj članak je bio tiskan u londonskom *Timesu*, a zatim i u mnogim drugim engleskim i američkim listovima te je preveden i publiciran u francuskim i ruskim novinama. Zanimanje za Meštrovićevo djelovanje i njegove izložbe za vrijeme Prvoga svjetskog rata živo je još i danas.⁴⁷

Nakon uspjeha na londonskoj izložbi Meštrovića je pozvao N. E. Saadler, britanski ministar prosvjete i rektor sveučilišta u Leedsu, da bude njegov gost i organizira izložbu u Citi Art Gallery, te da održi predavanje. Meštrović je prihvatio poziv, a kako nije govorio engleski, s njim su otišli Milan Marjanović, Nikolaj Velimirović, Žujević i Dimitrije Mitrinović. U velikoj sveučilišnoj Sali Leedsa okupilo se 5. prosinca 1915. nekoliko stotina slušatelja. Skup je pozdravio Saadler riječima: “Za Vaša vam je djela dužnik cijeli svijet. Preko Vaših skulptura Vi ste nam oživjeli herojske uspomene i nade plemena koje je unatoč patnjama imalo viziju ljepote i istine dragocjeno čovječanstvu. (...) U Vama i Vašim drugovima mi pozdravljamo predstavnike Jugoslavenskog plemena”. Nakon toga pozvao je Meštrovića da govori o tome “koji su ideali Srbije i cijelog jugoslavenskog plemena.” Meštrović je rekao: “Dobro poznavajući svoj narod, tvrdim da je njegov duboki nacionalizam samo osnova njegovih sve ljudskih ideala. (...) Jedino vas molim da vjerujete, da bi bila duboka radost moga naroda, kada bi on, u njegovoj cjelini, u Austro-Ugarskoj, koliko i u slobodnoj Srbiji, znao da je engleski narod sklon, da mu bude prijatelj i zaštitnik u njegovom duhovnom razvoju.”

⁴⁶ I. MEŠTROVIĆ, “Jedan politički članak”, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 18, 1919., 286.-287.

⁴⁷ O tome je pisala Elizabeth CLEGG, “Meštrović, England and the Great War”, *The Burlington Magazine*, 144, 2002., 740.-751.

“To je zašto ja želim, da Europa pridigne Jugoslaviju iz vjekovnog groba, Europa, čiju su religiju i civilizaciju Srbi, Hrvati i Slovenci više nego jedan balkanski narod branili kroz svoju historiju bilo od barbarskih Osmanlija, bilo od germanskog i habzburškog nasilja. Europa i Azija će se duhovno ujediti u civilizaciji slobodnog i snažnog Balkana, ali duh Europe može osvojiti Balkan i oživjeti velike latentne snage u njemu samo preko moga naroda.”

“Moj sobstveni rad nije nego prikazanje tih borbi za jugoslavenske ideale. (...) Moj život ima svoje opravdanje, ako je moja zamisao Vidovdanskog hrama i moj umjetnički rad izraz ujedinjenog Jugoslavenstva, i ako to Slavenstvo, ujedinjeno bude humano i europsko u duhu. Moja gospodo, neka bi Pravda istorije kroz pobjedu saveznika i kroz čovječni kongres Mira dala, da nijedan dio Srbo-Hrvata i Slovenaca, kao i nijedan drugi narod ne ostane ili ne postane novi rob.”⁴⁸ O Meštrovićevoj umjetnosti govorio je Mitrović gotovo dva sata, a sve je bilo popraćeno slikama njegovih radova.

Nakon uspješne izložbe u Londonu i njegovih poruka tiskanih u engleskim novinama Meštrovićeve djela bila su izložena iste godine osim u Leedsu, u Glasgou (Royal Glasgow Institute), 1916. u Edinburgu i Aberdenu, 1917. u Londonu s djelima Rosandića i Račkog u Grafton Galleries, te 1918. na Izložbi srpsko-hrvatskih umjetnika u Bredfordu u Corporatio Art Gallery, u Glasgou na Royal Glasgow Academy te u Edinburgu na Royal Scottish Academy. Naprosto iznenađuje koliko je samostalnih (osim jedne) izložbi Meštrović održao u ratno doba i to u Velikoj Britaniji, državi koja i nije gostoljubiva prema stranim umjetnicima. Bio je to znatan doprinos upoznavanju hrvatskog naroda - jednog od pripadnika Južnih Slavena, ali i znatan prosperitet za samog umjetnika. U to vrijeme Meštrović ne stvara nova djela vezana uz Kosovsku tematiku, iako su ona još uvijek glavni izložci na njegovim izložbama, već ga sve više zaokupljaju religijske teme, što se može dovesti u vezu s ratnim strahotama. Tijekom 1916. trebala se održati izložba Meštrovićevih djela u Petrogradu, a sljedeće godine u Sjedinjenim Američkim Državama. Teškoće su bile znatne oko dobivanja potrebnih dozvola, dopreme i osiguranja kipova što je srpska vlada trebala preuzeti na sebe. Predviđene izložbe nisu se održale.⁴⁹

Meštrovićeve izložbe diljem Velike Britanije bile su prave manifestacije i najbolja propaganda emigrantskih težnji. On je “i svoju veliku umjetnost stavljao u službu narodne borbe”.⁵⁰ Bio je to Meštrovićev veliki doprinos za probitak hrvatskog naroda i stvaranja zajedničke države. Tog mišljenja bio je i Hinko Hinković. On ga je smatrao jednim od “najzaslužnijih propagatora jugoslavenske misli”. Izložbe su, prema njegovu mišljenju, “izazvale i povisile simpatije za taj narod i njegove državotvorne ideale”, bile su “od neprocjenjive političke važnosti.(...) Koliko puta pozivao sam se u svojim govorima na Ivana Meštrovića u dokaz da mi nismo barbari i da zavredjujemo – kao kulturni čimbenik nove buduće Evrope – naše mjesto na suncu!” Ivan Meštrović

⁴⁸ “Ivan Meštrović u Leeds-u”, *Jadran*, br. 5-6, 1915., 3.-4.

⁴⁹ “Pisma Ivana Meštrovića Anti Trumbiću”, *Starine*, knj. 57, Zagreb 1978., 325.-341.

⁵⁰ “Velika riječ Ivana Meštrovića”, *Jadran*, br. 2, 1915., 2.-3.; “Jedan politički članak Ivana Meštrovića”, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 18, 1919., 286.

djelovao je sredstvima koja su mu bila najbliža.⁵¹ “Za mnoge je za vrijeme rata Meštrović bio simbol, pojam htijenja našeg naroda. Ni diskusija da li je Meštrović Hrvat ili Srbin nije Meštroviću smetala, on je išao dalje i popeo se na visinu” ističe se u Leontićeovom članku.⁵²

U domovini Meštrovića nisu spominjale novine jer je njegov uspjeh bio otvoreni napad na Austro-Ugarsku. O Meštroviću nalazimo članak Ivana Kargačina u *Hrvatskoj*, glavnom glasilu Stranke prava, naravno, s negativnim prizvukom. Glavna tema članka je Meštrovićeva nacionalna pripadnost. Autor teksta navodi – Ivan Meštrović “se je donedavna osjećao Hrvatom, a od novijeg mu vremena godi, da ga se naziva Srbinom” i dalje autor pretpostavlja da bi to možda Koaliciji odgovaralo, ali Hrvatima treba otvoriti oči. Meštrović se po njemu “odmetnuo od Hrvatstva”, a njegovu radu oduzima svaku vrijednost: “Svijet je ostao zapanjen pred golemošću oblika i pred nekim istočnjačkim izgledom umjetnina (...).”⁵³

Još od doba Meštrovićeva izlaganja u srpskom paviljonu 1911., glavni napad sastojao se u pitanju njegovih osjećaja prema srpstvu. Nije se moglo prihvatiti da netko može biti istovremeno i Hrvat i Jugoslaven, a Meštrović, kao i njegovi istomišljenici, upravo su to bili. Meštrović je bio Hrvat od prvog dana svoga života pa do svoje smrti, samo što onda više nije bio Jugoslaven. U doba Prvoga svjetskog rata možda je bio sanjar, idealist, naiščina, ali je bio uvjeren da Jugoslavija može biti zajednička država u kojoj će se jednako poštovati sve narodnosti i njihove osobine će upravo pridonijeti zajednici, iako pojam jugoslavenstva ni tada nije bio točno definiran. O Meštrovićevu ‘jugoslavenstvu’ pisao je i Milan Marjanović: “Dosta je reći da je on svom dušom i svom velikom ljubavi u isti mah i potpuno i Hrvat i Srbin i Slovenac, da je on zato Jugoslaven jer je i Hrvat, i Srbin i Slovenac i da je on najpotpuniji, a ne samo najveći i najslavniji Jugoslaven.”⁵⁴

Krajem godine Meštrović je, zajedno s Velimirovićem, dao apel u engleskim novinama koji je završio riječima: “Srbija je danas mandator svih neoslobođenih Jugoslavena; ona neće ni ne može da trguje dijelovima neoslobođenih Jugoslavena; ona neće i ne može da trguje dijelovima narodnih posjeda, niti da pristane na cijepanje naroda. Ja se nadam da će to njeni Saveznici i naši prijatelji najposlije razumjeti.” Meštrović vjeruje da će “Saveznici bar u posljednji čas uvidjeti našu muku i borbu za našu slobodu i njihov interes, te nam poslati dovoljnu i odlučnu pomoć.” Ipak, postoji sumnja da se ne dogodi kao knezu Lazaru na Kosovu kad je zapad kasno spoznao opasnost.⁵⁵ Apel je prvo bio upućen Saveznicima, ali i Italiji i Srbiji. U to su vrijeme i ostali naši emigranti davali slične izjave u engleskim novinama.

⁵¹ H. HINKOVIĆ, *Iz velikog doba*, 277.-278.

⁵² Lj. LEONTIĆ, “Jugoslavensko kulturno jedinstvo”, *Jadran*, br. 53-58, 1916., 28.-33.

⁵³ Ivan KARGAČIN, “Ivan Meštrović”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1129, 1915., 3.

⁵⁴ Milan MARJANOVIĆ, *Ivan Meštrović kao čovjek i Jugoslaven*, New York, 1915.

⁵⁵ I. MEŠTROVIĆ, “The Second Half of Serbia’s Last Hour”, *Weekly Dispatch*, 31. X. 1915.; “Meštrovićev i Velimirovićev apel na Englesku”, *Jadran*, br. 9, 9. I. 1916., 4.; M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 135.

Godina 1916.

Prvi svjetski rat pretvara se 1916. u pozicijski rat. Na svim bojištima padaju mnogobrojne žrtve, Centralne sile nisu ostvarile brze uspjehe kako su očekivale. Na solunskom bojištu nema većih pomaka; glavno je bilo da se ono održi kako bi i dalje vezali dio neprijateljskih snaga i time olakšali situaciju na ostalim bojištima. Nakon smrti cara i kralja Franje Josipa I, 21. listopada, na prijestolje Austro-Ugarske dolazi Karlo Habzburg.

Italijom su kolale brošure o dobrim odnosima Srba i Talijana, tumači se da Srbija želi samo gospodarski izlaz na Jadran, a za ostali teritorij joj nije stalo. Tri tisuće primjeraka takve brošure tiskano je na trošak Srpskog poslanstva u Rimu,⁵⁶ na što su članovi Odbora bili zgranuti.

Odnosi su se donekle smirili posjetom regenta Aleksandra i Nikole Pašića Rimu, Parizu i Londonu u travnju 1916. godine. Saznavši za njihov dolazak, Meštrović je pisao 2. ožujka Trumbiću iz Ženeve: "Ja se nadam da ćeš i ti i Frano biti tamo i da ćete iscrpno, jasno i energično govoriti sa njima. (...) Meni se čini da je došao čas da se sve što jasnije pretrese i što preciznije fiksira kao i što tvrdje obaveze s obe strane dadu. Ne treba biti više okolišanja ni ženiranja jer je to u našem opštem interesu."⁵⁷ Cilj Srbije, prema riječima Aleksandra, bilo je širenje jugoslavenskog jedinstva i stvaranje jugoslavenske države. Aleksandar je također hvalio rad Jugoslavenskog odbora i odjek Meštrovićevih izložbi.⁵⁸ Pašić se ljutio na dane izjave smatrajući ih nedovoljno diplomatskim. Meštrović je Aleksandra portretirao u Parizu i tako je imao priliku da s njime razgovara. I on je stekao dojam da je Aleksandar za jugoslavensku zajednicu.⁵⁹

Krajem travnja 1916. s negodovanjem je primljena Pašićeva izjava dana dopisniku *Corriere della Sera* u Petrogradu u kojoj je rekao da "nema nikakva ozbiljna nesporazuma među Srbijom i Italijom. (...) Mi Srbi ne možemo ne priznati neosporivo pravo Italije na hegemoniju na obalama Jadrana. Mi također težimo k moru, no nipošto ne tražimo ratnih luka, da tamo zatvorimo flotu. Mi jedino nastojimo da dobijemo jedan ekonomski izlaz."⁶⁰ Talijani su oduševljeno primili Pašićevu izjavu i od tada su naglašavali razliku između Srba i Jugoslavena, misleći pri tom na Hrvate i Slovence, vjerujući da će se lako sa Srbima dogovoriti.⁶¹ Jugoslavenski odbor je uzalud tražio i očekivao da srpska vlada demantira danu izjavu. Meštrović je vidno uzrujan tražio pismom od 23. svibnja da tim povodom Trumbić sazove sjednicu. Nešto kasnije Meštrović je shvatio da Pašić kao i prije ostavlja sve mogućnosti otvo-

⁵⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 49.

⁵⁷ "Pisma Ivana Meštrovića Anti Trumbiću", pismo od 2. ožujka 1916., 329.

⁵⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 81.

⁵⁹ *Isto*, 84.

⁶⁰ *Isto*, 58.

⁶¹ H. HINKOVIĆ, *Iz velikog doba*, 155.

rene, ali je istovremeno bio uvjeren “da se mora jednoga dana jasno i odvažno reći naše stanovište” i da se ne smije “pregovarati o sudbini naših zemalja bez znanja našeg odbora (...) kao i našeg naroda u Domovini i na strani”⁶² Bilo je očito da Srbi nisu spremni Hrvatima dati ravnopravnost, već su inzistirali da se Hrvati prilagode Srbima, dok su za muslimane imali daleko oštriji program: pokršćavanje ili odlazak iz zemlje pravdajući to postupkom Turaka prema Srbima. Meštrović iznosi svoje mišljenje: “Ja ipak in fondo nisam pesimista za našu stvar jer sve više i više dobiva važnost i naše stanovište mora pobijediti jer je patriotsko, ispravno, pošteno i pametno.”⁶³

Godine 1916. Supilo je predao notu Sir Edvardu Greyu u kojoj je stajalo ili da se Srbija transformira u Jugoslaviju ili osnovati posebnu hrvatsku državu.⁶⁴ Supilo je također tražio da Odbor i srpska vlada usklade i službeno formuliraju svoje zahtjeve u rješavanju cjelokupnog jugoslavenskog pitanja, kao i o načinu osnivanja jugoslavenske države, u kojoj bi živjeli ravnopravni narodi. Tom traženju protivili su se srpski članovi Odbora, osobito Pavao Popović, profesor beogradskog sveučilišta koji je bio poslan u Odbor, kao stalna veza između srpske vlade i Odbora.⁶⁵ Među članstvom su slijedile žustre diskusije i prepirke. Trumbić je pokušao miriti zavađeno članstvo kako bi se Odbor održao. Nešto kasnije Supilo je kod Greya saznao za srpski memorandum, dopunjen s kartom na kojoj su naznačeni krajevi koje Srbija traži za svoje sudjelovanje u ratu, uzimajući kao odlučujući faktor postojanje pravoslavnih manastira. Supilo je tražio da se oštro reagira. Meštrović je smatrao da Supilo “ima u suštini pravo, ali u formi i u načinu griješi”, i vjerovao je da će se spor riješiti. Članstvo je bilo podijeljeno, a Trumbić je oklijevao. Supilo je 5. lipnja 1916. istupio iz Odbora, što je Trumbić primio bez riječi, a to je Supila povrijedilo. Zapravo, Trumbić je bio duboko dirnut Supilovim istupom, ali najvažnije mu je bilo da se Odbor održi i da ne dođe do raskola.⁶⁶ Meštrović se prisjeća: “Trumbić je s drhtavim glasom primio do znanja Supilovu ostavku, makar mu se srce trgalo znajući da je Supilo u pravu.”⁶⁷ I Meštrovića je istup Supila pogodio. Pisao je Trumbiću 18. lipnja: “odbolovao sam tu stvar čitavu nedjelju dana”. Nakon istupa iz Odbora, Supilo je i dalje nastavio raditi na zajedničkoj stvari sve do svoga kraja. Umro je 28. rujna 1917.

Da se pomogne južnim Slavenima, R. W. Seton-Watson pokrenuo je 19. listopada 1916. u Londonu časopis *New Europe* i u prvom broju tiskan je rad T. Masaryka “Pangermanizam i istočno pitanje” i zatim tekst Seton-Watsona “Italija i Južni Slaveni”. Italija je, kako bi se suprotstavila utjecaju tog časopisa, pokrenula *Modern Italy*. Iste godine inicijativom Seton-Watsona priređen je Kosovski dan na Vidovdan kako bi zainteresirao javnost za stradanje Srba i ostalih južnih Slavena; akcija je bila propagandna i dobrotvorna.⁶⁸

⁶² “Pisma Ivana Meštrovića Anti Trumbiću”, pismo od 29. svibnja 1916., 331.

⁶³ Isto.

⁶⁴ J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 355.

⁶⁵ I. MEŠTROVIĆ, “Krfska deklaracija i Hrvati”, 425.

⁶⁶ A. SMITH PAVELIĆ, *Dr. Ante Trumbić*, 72.

⁶⁷ Vidjeti predgovor Ivana Meštrovića u: A. SMITH PAVELIĆ, *Dr. Ante Trumbić*, 10.

Krajem godine pokrenuta je inicijativa Jugoslavenske narodne obrane da se sazove u Antofogasti prva Narodna skupština izvan domovine. Pozvali su Supila, Marjanovića, Trumbića, Hinkovića, Meštrovića, Gregorina, Vošnjaka, Vasiljevića, Stojanovića i Trinajstića, iz sjeverne Amerike Antu Biankinija, a iz južne Paška Baburicu. Jugoslavenski odbor oglušio se na takav prijedlog te se Skupština nije održala.

1917. - godina Krfske deklaracije

Politička situacija tijekom 1917. znatno se promijenila. U Rusiji je izbila revolucija koja je dovela do pada carizma, SAD je ušao u rat na strani sila Antante, Italija je doživjela veliki poraz kod Kobarida,⁶⁹ Austro-Ugarska je bila iscrpljena ratom i pomišljalo se na sklapanje separatnog mira. Srbiji nova situacija nije išla u prilog, a simpatije prema njoj poljuljane su i solunskim procesom koji je završio donošenjem strogih kazni i pogubljenjem Dragutina Dimitrijevića Apisa.⁷⁰

Još uvijek nije bilo riješeno slanje jugoslavenskih dobrovoljaca na solunsko bojište. Na sjednici Odbora održanoj u Nici 10. veljače 1917. na kojoj je bio i Meštrović, dogovoreno je da se za sada ne podupre okupljanje dobrovoljaca u južnoj Americi.⁷¹ O dobrovoljcima je raspravljano i na sjednici u Cannesu 23. ožujka 1917. i zaključeno je da se formiraju pod nazivom Jugoslavenske legije i stave pod upravu srpske vrhovne komande. Iz zapisnika se vidi da je i na ovoj sjednici bio Meštrović.⁷²

Meštrović je o tom razdoblju zapisao, među ostalim, i ovo: “Je li zaslugom Supila i Odbora, ili inače, saznalo se, da je Grey odbio Pašićevo traženje, da se neke jugoslavenske pokrajine unaprijed priznaju Srbiji kao nagrada za žrtve. Grey je zauzeo stanovište, da se jugoslavenski problem ima riješiti kao cjelina. Pouzdano se saznalo, da je čak Rusija odbila, da se Srbiji zasigurno obeća Bosna i Hercegovina, jer da su te oblasti polovično Hrvatske.”⁷³

I ranije je Odbor, posebno Supilo, predlagao sastanak Odbora i predstavnika srpske Narodne skupštine, kao zajedničkog parlamenta, koji bi izradio okvir i postavio principe buduće zajedničke države, čime bi se pokazalo da je žele svi dijelovi naroda. Tako izrađena zajednička deklaracija poslala bi se savezničkim vladama. Pašić je taj prijedlog do tada otklanjao, a u izmijenjenoj situaciji poslao je Stojana Protića, istaknutog člana Radikalne stranke, da s

⁶⁸ K. MILUTINOVIĆ, R. W. *Seton-Watson i Jugoslavenski odbor u Londonu*, Zagreb 1966.

⁶⁹ Austrougarska vojska, sastavljena uglavnom od Hrvata i Slovenaca, prodrla je do rijeke Piave i ugrozila Veneciju. Tom prilikom zarobljeno je 100.000 talijanskih vojnika. Milan MARJANOVIĆ, *Borba za Jadran 1914-1946.*, Split 1953., 33.

⁷⁰ U Solunu je suđeno grupi oficira iz tajne organizacije “Ujedinjenje ili smrt”, optuženih za navodnu pripremu atentata na regenta Aleksandra. Imali su jaki utjecaj u vojsci.

⁷¹ M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 257.

⁷² *Isto*, 264.

⁷³ I. MEŠTROVIĆ, “Krfska deklaracija i Hrvati”, 427.

članovima Odbora razgovara o zajedničkoj osnovi. Protić se nastanio u Nici, a Trumbić i Meštrović boravili su u Cannesu, te su se sastanci naizmjenice održavali u oba grada. O tijeku razgovora Protić je obavještavao Pašića i od njega primao upute. Bilo je dosta otvorenih pitanja kao, na primjer, oko pitanja oblasti, s kakvom će većinom konstituenta donijeti zaključke i oko naziva države. Inzistiralo se da granice i uprava oblasti ostanu onakve kakve su dotad bile, a kojom će se većinom donijeti ustav, naziv države i ostali nesporazumi, riješit će se na Krfu. Posljednji sastanak, prije odlaska na Krf, bio je u Meštrovićevu stanu u Cannesu. Na sastanku su bili, uz domaćina, Protić, Trumbić i još dva člana Odbora. Tada je primijećeno, prema Meštrovićevim riječima, da je izostavljeno pitanje vjere. Nije bilo dvojbe da će obje vjere, katolička i pravoslavna, biti priznate i ravnopravne, ali oko muslimanskih vjernika razvila se diskusija. Protić, kao i Pašić, i mnogi drugi, smatrali su da je pitanje Bosne samo srpski problem koji će ona riješiti na svoj način. Naime, muslimanima-’Turcima’ dat će se “48 sati vremena, da se vrate na pradjedovsku vjeru (pravoslavnu), a koji to ne učine, bit će posječeni ili, koji pobjegnu, neka idu u Tursku”. Ipak, prihvaćena je formulacija da će sve vjere biti slobodne.⁷⁴

Meštrović nije išao na Krf iako je u preliminarnim dogovorima sudjelovao. Razgovori su započeli 5. lipnja i nakon dugih pregovora Krfska deklaracija je potpisana 20. srpnja 1917. godine. Uz Trumbića, u pregovaranju su sudjelovali Trinajstić i Potočnjak. U tijeku pregovora Pašić je izjavio: “Ako vi Hrvati i Slovenci niste zadovoljni, slobodno vam je ne ući u državu, a mi ćemo Srbiju zaokružiti naše Srpstvo i stvoriti za se državu koja će obuhvatiti Srbiju sa Crnom Gorom, Vojvodinom, Srijemom, Bosnom i Hercegovinom te južnom Dalmacijom.”⁷⁵

Kako je upravo u to vrijeme završavao Solunski proces, Trumbić je posredovao kod Aleksandra na Krfu u korist Dragutina Dimitrijevića Apisa, iako se o ‘Crnoj ruci’ malo znalo, ali se vjerovalo da je njihov vođa “za ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja”.⁷⁶ Smrtna kazna nad Apisom izvršena je 26. lipnja i neugodno je odjeknula među emigrantima.

Na Krfu je dogovoreno da će se država zvati Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a Ustav će se donijeti kvalificiranom većinom. Srbi su komentirali da će “donijeti Ustav, kakav budemo željeli. Arnautluk imat će da glasa, kako mu se naredi, a bosanskim mujama ćemo pripretiti, pa će i oni lijepo ući u tor, i tako ćemo biti sigurni, da ćemo postići nadpolovičnu većinu”.⁷⁷

Pozitivna strana Krfske deklaracije bila je što je u njezinu donošenju sudjelovala srpska vlada i Jugoslavenski odbor kao ravnopravne strane; one su time izjednačene u rješavanju jugoslavenskog pitanja. U Deklaraciji je definirana ravnopravnost Hrvata, Srba i Slovenaca, ravnopravnost jezika, vjera i demo-

⁷⁴ Isto, 429.

⁷⁵ H. HINKOVIĆ, *Iz velikog doba*, 155.

⁷⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 69.

⁷⁷ I. MEŠTROVIĆ, “Krfska deklaracija i Hrvati”, 430.

kratski način donošenja ustava, te je isključeno “svako djelomično rešenje” jugoslavenskog oslobođenja i ujedinjenja.⁷⁸

Meštrović se poslije mnogo godina prisjećao doba donošenja Krfske deklaracije te je na kraju napisao: “Ovaj isječak iz povijesti može da nam donekle, pokaže, koliko su bili solidni temelji za izgradnju ‘bratstva i jedinstva’ i kakvi su mu bili graditelji. I sada trebamo pričekati i vidjeti, kako će i koliko će trajati nova zgrada druge Jugoslavije, kojoj nije slabost samo radi ‘nove ideologije’ nego možda poglavito radi one stare, koja je u redovima novih graditelja i njihovih argata tako očito prisutna.”⁷⁹

Bez obzira na Krfsku deklaraciju, Srbija je i dalje zastupala stajalište da ima “isključivo pravo međunarodnog zastupanja svih Jugoslavena, dakle i onih izvan Srbije i Crne Gore”, odnosno “da zadrži vodstvo jugoslavenske politike”, smatrajući Jugoslavenski odbor ‘privatnim’ tijelom. U noti na francuskom jeziku naznačeno je: “Srbija ima svoju historijsku misiju i ona je mora izvršiti do kraja.”⁸⁰ Trumbić je tražio da Saveznici priznaju Jugoslavenski odbor kao predstavničko tijelo Hrvata, Srba i Slovenaca iz Austro-Ugarske, potaknut time što su Česi za svoje Narodno vijeće izborili diplomatski status, ali se Srbija tome protivila i to im pravo osporavala.

Posljednja godina rata

Nakon što su Talijani doživjeli neuspjehe na bojištima, pomišljali su na druge mogućnosti, pa i na sporazum s narodima Austro-Ugarske. Još uvijek je bilo aktualno pitanje sklapanja separatnog mira s Austro-Ugarskom, a i sve više je sazrijevala ideja o njezinu rušenju. Postojala je i bojazan od širenja revolucionarnih ideja iz Rusije. Podržavajući težnju za slobodom naroda, mogao je oslabiti moral u austrougarskoj vojsci, što bi Italiji dobro došlo. Englezi i Francuzi podržali su namjeru ne službene Italije da s predstavnicima negermanskih naroda u Monarhiji dođu do dogovora. Razgovori su započeti u Steedovu stanu 14. prosinca 1917. Delegaciju Odbora predvodio je Trumbić, koji je prihvatio poziv tek pod međunarodnim pritiskom, a Meštrović je sudjelovao samo na prva dva razgovora i prisjeća se: “Sastanci između predstavnika narodnosti iz Austrije bili su češći, sad u Londonu, a sad u Parizu. Ja sam te sastanke izbjegavao, prvo, što nisam smatrao, da spadam u politiku, i, drugo, što sam bio zauzet svojim poslom. Ono što sam smatrao za svoju patriotsku dužnost, da i ja nešto doprinesem, išlo je tako rekuć samo od sebe s priređivanjem izložaba, koje su bile po svim malo većim gradovima Engleske, Škotske, Irske i Velsa, a korespondenciju za sve to obavljao je dr. Milan Čurčin. Smatrao sam da na sastanke treba da idu drugi članovi, pa ipak se događalo, da sam koji put i ja morao ići.”⁸¹ Kongres potlačenih naroda austrugar-

⁷⁸ D. ŠEPIĆ, “Iz korenspondencije Frane Supila”, 212. Usporediti: Dragoslav JANKOVIĆ, *Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917*, Beograd 1967.

⁷⁹ *Isto.*

⁸⁰ H. HINKOVIĆ, *Iz velikog doba*, 156.

⁸¹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 89.

ske održao se u Rimu od 8. do 10. travnja 1918. godine. Trumbić je izričito tražio da na kongresu uz Trinajstića i Gazzarija bude i Meštrović. U pismu mu je Trumbić napisao: "Ja bih te poštedio, ali Talijani žele i traže, da budeš i ti."⁸² Na kongresu su bili, osim talijanske delegacije i članova Jugoslavenskog odbora, izaslanici Čehoslovačkoga narodnog vijeća, Poljskoga narodnog vijeća, Srpske Narodne skupštine, predstavnici rumunjskih emigranata te predstavnici Francuske i Velike Britanije. Pregovori su bili mukotrpni. Londonski ugovor bio je 'nesavladiva prepreka', ali sporazumijevanje je postalo politička nužda. Rimski kongres bio je na neki način ispitivanje stajališta. Talijanima je bilo u interesu da s Odborom postignu mogućnost dogovaranja jer su znali da su oni odlučni protivnici Londonskog ugovora. Talijani su tražili Trst, Goricu, Pulu, Istru, a Rijeku i Zadar voljni su bili prihvatiti kao slobodne gradove. Trumbić je u ime Odbora odbacio talijanski prijedlog i inzistirao je poništenju Londonskog ugovora. Englezi se o tome nisu izjašnjavali.⁸³ Meštrović je bio za još oštrije stajalište prema Italiji i to je otvoreno Trumbiću rekao. Među njima nije došlo do sukoba ni svađe, ali su se odnosi zahladili i susreti prorijedili.⁸⁴

Na Konferenciji je zaključeno da će se teritorijalna pitanja rješavati "prija-teljskim načinom na osnovi narodnog principa i principa narodnog samoo-o-dređivanja"⁸⁵ čime se moglo naslutiti da se Londonski ugovor dovodi u pitanje. Izjavom SAD-a da treba okončati 'umjetnu austrijsku carevinu', povećana je mogućnost njezina raspada, čime bi politički cilj Jugoslavenskog odbora postao stvarniji, tj. nestala bi važna prepreka za ujedinjenje.⁸⁶ Trebalo je brzo i odlučno djelovati. Meštrović iz Rima 23. listopada 1918. tvrdi "da bi bio naj-pametniji put da srpska odnosno naša dosadašnja vlada dade ostavku, te da se obrazuje opšta narodna privremena vlada sa gosp. Pašićem na čelu, kao pred-sjednikom i gosp. Trumbićem kao ministrom spoljnim. Ovakim rešenjem i rasporedom bi se pred čitavim svijetom manifestovalo da smo sve sporazu-mno radili. Isto tako bi, možda, bilo dobro, stranog i našeg svijeta radi, da u toj vladi bude podjednak broj Srbijanaca i vas iz neoslobođenih krajeva. Kad bi saveznici priznali ovaku vladu bilo bi nam priznato istodobno i jedinstvo i sloboda."⁸⁷

Okolo organiziranja naših dobrovoljaca koji bi se uputili na solunsku frontu bilo je još puno nesuglasica. Iako su to bile osobe iz Hrvatske i Bosne, zarobljene na ruskom i talijanskom frontu, uz dobrovoljce iz redova naših iseljenika iz južne i sjeverne Amerike, nastojalo ih se stopiti sa srpskom vojskom. One su tretirane kao posebne jedinice, ali su došle pod srpsko zapovjedniš-

⁸² Isto, 93.

⁸³ M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 407.

⁸⁴ Među naše borce razaslani su letci pisani u Trumbićevo ime kako bi se prestali boriti protiv Talijana i time pridonijeli porazu Austro-Ugarske. K. MILUTINOVIĆ, "Sukob Ivana Meštrovića i Ante Trumbića u Rimu 1918.", *Nin* (Beograd), br. 934, 1968., 10.

⁸⁵ J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 106.

⁸⁶ D. ŠEPIĆ, *Politika rušenja Austro-Ugarske i Južni Slaveni*, Naučni skup Zagreb 1969., 109.-119.

⁸⁷ "Pisma Ivana Meštrovića Anti Trumbiću", 339.

tvo nakon što se srpska vojska reformirala. Meštrović je pratio Trumbića u Nocera Umbro gdje su se nalazili naši zarobljenici, a mnogi od njih izražavali su želju da se bore protiv Austrije.⁸⁸ Proboj solunske fronte izvršen je 15. rujna 1918. Uz Srbe i jugoslavenske dobrovoljce, brojčano ujednačenih, bili su i odredi Saveznika. Osnivanjem Narodnog vijeća u Zagrebu i proglašenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918., značenje Odbora bilo je sve manje.

Narodno vijeće je 25. studenog 1918. brzojavom iz Zagreba obavijestilo Odbor da su Antu Trumbića imenovali svojim glavnim pregovaračem sa srpskom vladom. Trumbić je smatrao da ne može napustiti Pariz u kojem se upravo rješavala sudbina zemlje. Za pregovore sa srpskom vladom Odbor je imenovao Meštrovića, Vasiljevića i Jambrišaka, koji su po Trumbićevu mišljenju, u potpunosti mogli zastupati Odbor i dati sve potrebne obavijesti.⁸⁹ Bilo je dogovoreno da što prije ova trojica krenu prema Zagrebu “u interesu Hrvata kao i cijele zajednice”.⁹⁰ Kako nisu mogli dobiti srpsku putovnicu, krenuli su na put s češkom diplomatskom putovnicom. Međutim, Meštrović se u Švicarskoj razbolio od španjolske groznice koja je u to doba harala. Mjesec dana nalazio se u sanatoriju izoliran od vanjskog svijeta.⁹¹ Nakon toga je nastavio oporavak u Interlachu, gdje je saznao za proglašeno ujedinjenje. “Nitko od nas u Odboru nije sumljao, da će Hrvatski sabor pristati na ujedinjenje sa Srbijom, samo smo se nadali da će prije sve točno uglaviti, kako bi bila osigurana ravnopravnost i poštivan hrvatski individualitet.”⁹²

Prilikom donošenja odluka o primirju 3. i 4. studenog 1918. Vesnić je “kao predstavnik Srbije u pregovorima o utvrđivanju uvjeta primirja pristao na talijansku okupaciju zemalja (označenih) Londonskim ugovorom, pristao da saveznici, odnosno Italija, uzmu svu trgovačku flotu pod austougarskom zastavom, dakle i jug. Lađe, da je pristao da se ratna flota, koja se već nalazila u jugoslavenskim rukama, izruči saveznicima, kojima je i priznato pravo da po svojoj uviđavnosti okupiraju željeznice i svaku drugu točku na jugoslavenskoj zemlji – čime je naravno, najviše i neposredno bila ugrožena Rijeka”.⁹³ Trumbić je prosvjedovao na tu odluku, ali Jugoslavenski odbor imao je sve manji utjecaj. Dolaskom delegacije Narodnog vijeća potkraj listopada 1918. u Ženevu i Pašićevim anuliranjem već postignutog dogovora, daljnji pregovori sa Srbijom usmjereni su prema Narodnom vijeću u Zagrebu.

Trumbić je 20. prosinca 1918. bio imenovan prvim ministrom vanjskih poslova tek proglašene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, čime je obezglavljen Jugoslavenski odbor, a znalo se koliko je u njemu presudan činitelj bio

⁸⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 96.

⁸⁹ Bogdan KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977., 244.

⁹⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 100.

⁹¹ “Pisma Ivana Meštrovića Anti Trumbiću”, pismo od 22. prosinca 1918., 339.

⁹² I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 101.

⁹³ J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 379.

predsjednik Trumbić. Osim toga, znalo se da će na mirovnoj konferenciji upravo odnos s Talijanima biti najteže riješiti, pa neka Hrvati i Slovenci za sve okrive svog čovjeka – Trumbića, a na taj način ostali članovi vlade neće snositi odgovornost.

Trumbić je Trinajstića imenovao svojim zamjenikom na čelu Jugoslavenskog odbora, ali ubrzo je stigla poruka Stojana Protića, predsjednika vlade, o njegovu raspuštanju. Trinajstić je 12. veljače 1919. održao sjednicu, u Trumbićevoj prisutnosti, na kojoj nije postignuta suglasnost o raspuštanju Odbora. Meštrović se pridružio mišljenju onih koji su bili da se Odbor još ne raspusti. Jugoslavenski odbor prestao je postojati u ožujku 1919. godine.

Zaključak

Jugoslavenski odbor djelovao je bez značajnog oslonca u vrlo zamršenim prilikama. Trebali su se snalaziti bez većega političkog, a pogotovo diplomatskog iskustva, i suprotstaviti se težnji stvaranja «velike» Srbije, priznato-ga savezničkog suborca. Trebalo je omalovažiti i poništiti Londonski ugovor koji je Italiji jamčio pravo nad našom obalom i uvjeriti odlučujuće čimbenike u neizbježnost rušenja Austro-Ugarske Monarhije, bez čega nije mogla nastati Jugoslavija. Osnovana je zajednička država – Kraljevina SHS - u kojoj su bili obuhvaćeni gotovo svi dijelovi Hrvatske, a Italija je Rapallskim ugovorom 1920. dobila manje od obećanoga. Time je spašen dio jadranske obale, ali taj relativan uspjeh bio je zasjenjen dugom nazočnošću Talijana na našoj obali Jadrana i neskladnim odnosima novostvorene zajedničke države s Italijom.

Ivan Meštrović sudjelovao je u osnivanju i radu Jugoslavenskog odbora kao dobronamjerni rodoljub. Nikad se nije smatrao političarom, pa ni tada ga politički rad nije posve okupirao unatoč tome što je želio pomoći općoj stvari. Za vrijeme rata bavio se ponajviše svojom osnovnom djelatnošću – svojim kiparskim radom.

Potkraj života Meštrović je, daleko od domovine, s vremenskim odmakom, razmišljao o tim danima, te iako nije bio ni znanstveni analitičar ni povjesničar, opisao je sa svog stajališta razdoblje rada Jugoslavenskog odbora s namjerom, kako je sam rekao, “da makar djelomično osvjetli uzroke svagdje, i istakne, kako za vrijeme Prvog svjetskog rata nismo bili duhovno pripravljeni za stvaranje jedne šire jugoslavenske državne zajednice, koja bi bila uistinu demokratska i svima članovima jamčila punu narodnu i vjersku ravnopravnost i slobodu”. Prema njegovu mišljenju, krivi su Hrvati i Srbi, iako Srbi više, jer su “silom političkog zbivanja, bili glavni i vodeći faktor za takvo ostvarenje,” i jer kod njih “nije bilo ni tradicije, a ni volje za jednu širu jugoslavensku koncepciju, i to ni kod vodećih političara, niti kod crkvenih i vojničkih osoba, a nisu ni svoje narodne mase - koje uostalom nisu imale nikakve riječi - za to pripremali. (...) Mi Hrvati smo bili odlučno za zajednicu, naravno uz pretpostavku, da Hrvati i Hrvatska budu čimbenici ravan Srbima i Srbiji. Preko ovih pojava srpskih pretjeranih pretenzija prelazili smo radi toga, što smo imali osjećaj i

uvjerenje o narodnoj identičnosti, kao i zbog toga, što smo držali, da će, kad se postigne političko jedinstvo, sve doći na svoje mjesto i pravu mjeru”⁹⁴

I na četrdesetu godišnjicu smrti Frane Supila, 1957. godine, koja je prema Meštrovićevu mišljenju neopravdano neprimjetno prošla, on šalje poruku: «Onim Hrvatima, koji osuđuju tadašnju politiku Jugoslavenskog odbora i Supilovu, odgovorio bi danas on sam, da je živ, a mjesto njega mogu odgovoriti oni članovi Odbora koji su još na životu, ovo: U ono vrijeme nisu nam samo osjećaji diktirali onakovu politiku, nego i čista nužda, da se hrvatski narod održi i da ne bude raskomadani između dvije ili tri države, koje bi složno radile na njegovom potpunom uništenju. Istina je, ta je politika urodila ‘razočaranjem, patnjama i nevoljama, prolijevanjem krvi i sramotom’, ali je istina i to, da su danas svi hrvatski krajevi okupljeni u jednoj državi i da su danas uz Trojednicu i Istra i Rijeka u Republici Hrvatskoj. Nije vjerojatno da bi se to bilo ostvarilo i postiglo drugačijom politikom. Taj pozitivan rezultat ne umanjuje ni činjenica, da Hrvatska još nije slobodna i da stenje pod komunističkom tiranijom. Do pune i prave slobode težak je i trnovit put, koji iziskuje i vremena i žrtava.»⁹⁵

⁹⁴ I. MEŠTROVIĆ, “Krfška deklaracija i Hrvati”, 421.

⁹⁵ I. MEŠTROVIĆ, “Uspomena na Franu Supila”, 334.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF IVAN MEŠTROVIĆ'S ACTIVITIES ON THE YUGOSLAV COMMITTEE

Fully aware of the generally difficult conditions in Dalmatia, Ivan Meštrović believed, as did many of his generation at the time, that the only solution to the plight of the South Slavs in Austria-Hungary was creation of a fully independent and democratic south Slav state. At the time of the First World War, Meštrović assisted in the creation of a Yugoslav Committee and through his contacts and exhibits he supported its work.

Key words: Ivan Meštrović, The Yugoslav Committee, World War I